

Мирослава Грујић - Калкан

Пореска управа РС,
Бања Лука,
БиХ

✉ miroslava.grujic-kalkan@poreskaupravarars.org

ФОРЕНЗИЧКА РЕВИЗИЈА НАСУПРОТ ТРАДИЦИОНАЛНОЈ ЕКСТЕРНОЈ РЕВИЗИЈИ

FORENSIC AUDIT VERSUS TRADITIONAL EXTERNAL AUDIT

Резиме: *Посљедњих се година уз екстерну ревизију развила и нова грана ревизијске професије, а то је форензичка ревизија. У раду се поближе објашњава појам форензичке ревизије на основу поређења дефиниција различитих аутора. Дефиниција форензичке ревизије се веже за преваре, превенције од превара и истрагу превара. Форензичка ревизија је упоређена са традиционалном екстерном ревизијом и наведене су разлике. Описани су циљеви, задаци и сврха форензичке ревизије. На крају, анализирано је неколико различитих модела провођења форензичке ревизије за субјекте од јавног интереса и перспективе увођења исте у нашу праксу.*

Кључне ријечи: *форензичка ревизија, екстерна ревизија, разлике, циљеви, модели.*

JEL класификација: *M42.*

Summary: *The profession of forensic auditors has begun to expand in recent years, alongside the profession of external auditors. This paper explains the concept of forensic audit, based on the comparison of definitions by different authors. The definition of forensic audit is related to fraud, fraud prevention and investigation of fraud. Forensic versus traditional auditing are compared and contrasted. It describes the goals, objectives and purpose of the forensic audit. Finally, this paper analyzed several different models of implementing forensic audit for public interest entities, and the perspectives of implementing forensic audit in our audit practice.*

Key words: *forensic audit, external audit, differences, goals, models*

JEL classification: *M42*

1. УВОД

Ревизори у поступку ревизије анализирају рачуноводствене евиденције, користећи читав низ различитих општеприхваћених техника, у складу са унапријед припремљеним, документованим планом. Основним задатком финансијске ревизије означава се заштита интереса власника капитала и обезбјеђење поуздане информационе подлоге за све кориснике финансијских извјештаја. Поновна ревизија је све чешћа, а настаје као посљедица озбиљних пропуста у поступку финансијског извјештавања. Због тога је нужно редефинисање праваца развоја ревизије.

Ревизија финансијских извјештаја, због горе наведеног, поприма нови садржај, ширећи ревизорске услуге према захтјевима које постављају корисници. У развијеним земљама ревизија је дуго година била омеђена ревизорским стандардима и све што је излазило из оквира тих стандарда ревизорске фирме нису могле радити. Растући број случајева корпоративних скандала у свијету, изазван криминалним радњама у финансијским извјештајима, довео је до тога да велике свјетске ревизорске фирме све више пружају и услуге форензичке ревизије, области која још није значајније уређена професионалном регулативом и стандардима.

У свијету се интерни и екстерни ревизори све више одлучују на стручну специјализацију и стицање сертификата у подручју откривања превара. Управо се форензичка

ревизија у новијој литератури из подручја рачуноводства и ревизије све више спомиње као једна од значајних мјера спречавања и откривања превара

У амбијенту у ком ревизорска пракса нуди и обавља услуге које још увијек нису уобличене и каналисане смјерницама и стандардима, велики је изазов за ревизорску теорију да форензичкој ревизији да одговарајуће мјесто у сету пружених ревизорских услуга, и то, прије свега, кроз њено исправно дефинисање, али и препознавање њених циљева, карактеристика и правилног исказивања њених резултата и налаза.

2. ДЕФИНИСАЊЕ ФОРЕНЗИЧКЕ РЕВИЗИЈЕ

Дјелокруг и садржај ревизије финансијских извјештаја је комплексан и динамичан, па ревизија финансијских извјештаја, као инструмент успјешног доношења пословних одлука, у садашњим условима поприма нови садржај, ширећи границе традиционалног концепта према савременом, кога, уз остало, карактерише проширење ревизијских услуга и захтјева које постављају корисници. У том контексту, у посљедњих неколико година, све се више пажње посвећује подручју откривања превара и форензичкој ревизији.

Ријеч форензички потиче од енглеске ријечи *forensic*, што значи прикладно за кориштење на суду или у јавној расправи. У пословном и личном животу постоје разне дјелатности које се искључиво или успутно баве форензичким радом. Међу њима је и форензичка ревизија као нова грана ревизијске дјелатности, односно посебна стручна радња, којом се бави форензички ревизор.

Форензичка ревизија представља ново и недовољно истражено подручје независне ревизије, које захтијева ангажовање професионалаца у ревизији, са посебном обуком и искуством у борби против криминалних радњи.

У новијој литератури из подручја рачуноводства и ревизије се управо форензичка ревизија све више спомиње као једна од значајних мјера спречавања и откривања превара. Међутим, у литератури нису јасно разграничени појмови који се користе за такву праксу откривања превара, нити за лица која проводе такве истраге или ревизије. Тако се за праксу откривања превара коју проводе овлаштени специјалисти користе појмови форензичко рачуноводство (енгл. *Forensic Accounting*), рачуноводство преваре (енгл. *Fraud Accounting*), ревизија преваре (енгл. *Fraud Auditing*), форензичка ревизија (енгл. *Forensic Audit*), истрага преваре (енгл. *Fraud Investigation*), те испитивање преваре (енгл. *Fraud Examination*).

Према једном виђењу, форензичка ревизија је шири појам од ревизије преваре, односно ревизија преваре је подскуп форензичке ревизије. Ревизија преваре се дефинише као „специјализован приступ и методологија у откривању преваре, односно ревизија у којој се траже докази о постојању преваре“ (Singleton at al. 2006, 3–4). Форензичка ревизија се, затим, дефинише као „обимна истрага преваре која укључује ревизију рачуноводствених записа, с циљем доказивања или побијања сумње о настанку преваре“ (Singleton at al. 2006, 43). Тако дефинисана форензичка ревизија укључује и процес интервјуисања странки повезаних с преваром, а по потреби укључује и свједочење на суду.

Пракса форензичке ревизије укључује: „(1) савјетовање као потпору у судском спору, (2) свједочење на суду, (3) истрагу преваре“ (Rezaee 2002, 227).

Форензичка ревизија „подразумијева уговарање посебног ангажмана са ревизорским кућама и захтијева рад ревизора са посебном обуком и искуством у спречавању и откривању криминалних радњи“ (Buckhoff 2008, 23).

Имајући у виду горе наведене ставове и мишљења, форензичка ревизија се може дефинисати као посебна услуга ревизије финансијских извјештаја, заснована на примјени рачуноводствених и ревизорских вјештина у виду спровођења циљних, усмјерених и детаљних ревизорских процедура, а у циљу откривања криминалних радњи у финансијским извјештајима и представљања истих на начин прихватљив за судски поступак (Petković 2010, 188).

3. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ФОРЕНЗИЧКЕ РЕВИЗИЈЕ И ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЕКСТЕРНЕ РЕВИЗИЈЕ

Самостални ревизори финансијских извјештаја и форензички ревизори приступају свом послу на различите начине. Форензички ревизори другачије приступају контроли финансијских извјештаја, како по питању материјалности и обухвата провјера, тако и по питању начина извјештавања о резултатима свога рада.

Традиционална ревизија ставља тежиште на уочавање грешака и превенцију као резултат дјеловања система интерне контроле, при чему ревизор провјерава њихову дјелотворност путем узорковања, а не путем цјелокупног прегледа свих трансакција. Финансијски ревизори праве биљешке о грешкама и пропустима, док се форензички ревизори фокусирају подједнако на изузетке, необичности и шаблон понашања. Форензички ревизор у подручјима пословања у којима се појаве симптоми или наговјештаји криминалних радњи детаљно испитује већину или чак сваку појединачну трансакцију (Petković 2010, 191).

Финансијски ревизори процјењују ризик контроле уопште и специфичне услове за стварање других процедура ревизије, док форензички ревизори по навици „размишљају као варалице“ како би замислили начине на које би контрола могла да буде нарушена за сврхе преваре.

Питање материјалности код форензичке ревизије значајно се разликује у односу на традиционалну ревизију финансијских извјештаја. Материјалност суштински представља начин означавања или именована значаја трансакције или догађаја. Ако је трансакција или догађај материјалан, онда је и значајан. У одређивању вјероватноће да ли ће или неће бити материјалне грешке, традиционални ревизори користе статистику, оцјењују систем интерних контрола и, ако оцјене да је тај систем дјелотворан, материјалне грешке неће бити вјероватне. Супротно томе, форензички ревизор у свом раду није усмјерен на откривање материјално значајних неправилности, већ открива сваку криминалну радњу без обзира на степен њеног значаја и величине. „Ниво материјалности ангажмана форензичке ревизије много је нижи и више усмјерен од редовног ангажмана независне ревизије и ни један траг, нити дјелић доказа није толико мали да не би био значајан, тј. материјалан“ (Petković 2010, 191).

Независна ревизија усмјерава пажњу на садашњост, тј. на текућу годину за коју се спроводи ревизија финансијских извјештаја, и то у смислу примјерености интерних контрола, као и поузданости, ваљаности и математичке тачности књижења. Међутим, тако узак приступ, због чињенице да се криминалне радње могу годинама скривати у финансијским извјештајима, не пружа историјску перспективу, тако битну за откривање незаконитог поступања. Приликом спровођења форензичке ревизије, ревизор не врши верификацију сета финансијских извјештаја за одређену пословну годину, већ, руковођен симптомима и наговјештајима незаконитог поступања, прати траг криминалне радње све до њеног корјена или почетка, без обзира на вријеме када је она извршена (Petković 2010, 192).

Финансијске ревизије су засноване на теоријама финансијског рачуноводства и ревизорске логике, док форензичка ревизија има теорију бихејвиористичког мотива, могућности и интегритета.

На крају, независна ревизија, као резултат свог рада, сачињава извјештај у којем изражава своје мишљење о томе да ли су финансијски извјештаји сачињени у складу са општеприхваћеним оквиром за финансијско извјештавање, при чему су основни елементи извјештаја традиционалне ревизије прописани међународним стандардима. Са друге стране, полазећи од чињенице да форензичка ревизија има специфичан циљ, и сам њен извјештај, иако за сада нема општеприхваћену и међународним стандардима прописану форму, својим садржајем мора задовољити одређене основне критеријуме, који се, прије свега, односе на његову примјереност и употребљивост за могући судски поступак.

Табела 1. разлика између независне ревизије и форензичке ревизије

Карактеристике	Независна ревизија	Форензичка ревизија
Циљ	Истраживање мишљења о истинитости и <i>фер</i> презентацији финансијских извјештаја	Утврђивање и откривање криминалних радњи у финансијским извјештајима
Технике	Методе узорковања и извођење контролних и суштинских тестова	Суштинско, детаљно и дубинско провјеравање свих, или тачно одабраних трансакција у сумњивим подручјима пословања
Период	Испитивање финансијских извјештаја, трансакција и рачуна за одређени временски период	Нема таквих ограничења. Извјештаји, трансакције и рачуни могу бити, по потреби, испитани од почетка „од коријена“, без обзира на датум догађаја
Извјештај и мишљење	Изражавање мишљења са или без резерве, уздржавајућег или негативног мишљења	Изражавање мишљења у погледу мјеста, времена и начина извршења криминалне радње, обрачунавања штете и именовања починиоца

Извор: Petković 2010, 194

4. ЗАДАЦИ ФОРЕНЗИЧКЕ РЕВИЗИЈЕ

4.1. Циљеви форензичке ревизије

Циљ традиционалне независне ревизије финансијских извјештаја је да обезбиди мишљење да ли су финансијски извјештаји у сагласности са општеприхваћеним рачуноводственим принципима и да ли представљају у свим материјалним аспектима фер финансијску позицију клијента.

Међутим, када је ријеч о форензичкој ревизији, танка је линија која раздваја стандардну ревизију од форензичке ревизије. Наиме, када ревизор у оквиру стандардног ревизијског ангажмана, било у својству интерног или екстерног ревизора, посумња или открије сумњиву или криминалну радњу, тада није ријеч о форензичкој ревизији. Са друге стране, уколико се на основу сумње ангажује ревизор, који у оквиру тог посебног ангажмана открије или оповргне почетну премису, тада је ријеч о форензичкој ревизији.

Форензичка ревизија, као новоформирана грана ревизије, нема своје посебне општеприхваћене стандарде и она, сама по себи, не одступа битно од стандардне ревизије. Прије би се могло рећи да се ради о развоју ревизије у складу са савременим потребама пословања, гдје је све присутније учешће криминогеног фактора. С обзиром да су потребе за форензичком ревизијом све веће и да се налази форензичког ревизора све чешће налазе на суду као доказни материјал, у Америци је већ покренута иницијатива од стране Националног истраживачког савјета (*National Research Council – NRC*) за оснивање Националног института форензичких наука (*National Institute of Forensic Sciences – NIFCS*). Циљ оснивања овакве институције је увођење стандарда о доказима и обавезног програма сертификавања у циљу потпунијег уређења ове области.

Када је ријеч о циљу форензичке ревизије, може се рећи да је основни циљ форензичке ревизије да истражи и открије постојање криминалне радње из финансијских извјештаја предузећа које је предмет такве ревизије, без материјалности тог дјела. Овдје није пресудан

утицај саме криминалне радње на истинитост и објективност финансијских извјештаја, већ само постојање или непостојање такве радње и могућност да се то потврди или оповргне.

Како би се основни циљ форензичке ревизије потврдио, или оповргао, у његовом остварењу, сами по себи, намећу се мањи, односно појединачни циљеви, као што то могу бити: откривање саме криминалне радње или шеме, откривање мјеста извршења, откривање починиоца, откривање периода извршења и утврђивања штете. Након што прибави доказе за претходно наведено, форензички ревизор описује настанак, ток и посљедице криминалне радње која је била предмет истраге. Оно што мора имати у виду је то да сви његови налази могу завршити на суду, тако да свој ангажман мора урадити са дужном професионалном пажњом.

Форензичка ревизија може бити (Koletnik 2007, 54):

- посебна куративна истражна ревизија код које постоји наговјештај преваре;
- посебна превентивна истражна ревизија код које нема обиљежја преваре.

Према претходно цитираном аутору форензичка ревизија је стручан истраживачки посао код кога истраживачки ревизор примјењује ревизијске начине, методе и технике истраживања, који су саставни дио важеће доктрине стручног поступања екстерног и/или интерног ревизора. Додатно су му потребна и посебна знања и умјећа о форензичким истраживањима (Koletnik 2007, 54).

Због свега изнесеног у низу дефиниција, које се односе на циљеве форензичке ревизије, доминирају оне које у судским доказивањима, односно у кривичним споровима, виде праве циљеве њеног постојања. По тој логици, форензичка ревизија и финансијска анализа су у пракси сведене искључиво на извођење доказа у споровима, али и на провјере сумњивог понашања појединих субјеката. У тој улози оне постају и превентивне дисциплине, чије постојање већ доприноси смањивању криминала у привредном пословању.

Да би у цјелини испунио основни циљ форензичке ревизије, форензички ревизор би, у мјери у којој је то могуће, требало да открије и именује извршиоца криминалне радње, одреди мјесто и вријеме њеног извршења, израчуна и искаже материјалну штету насталу услед криминалне радње и, на крају, опише начин њеног извршења.

За форензичку ревизију и самог форензичког ревизора од изузетне важности је утврђивање начина, односно технике извршења криминалне радње. Овим путем клијент форензичке ревизије открива слабости у систему интерних контрола и механизме помоћу којих су оне од стране починиоца заобијене. На основу тога, оштећено правно лице може у будућности предузети радње у погледу јачања система интерних контрола и спречавања појава нових сличних незаконитости. Откривање технике извршења криминалне радње ће омогућити правосудним органима да лакше одреде да ли је извршена радња кривично дјело и о ком је кривичном дјелу ријеч. Односно, правосудни органи ће, у случају судског поступка, извршити квалификацију кривичног дјела.

4.2. Форензичка ревизија као подршка судским процесима

Форензичка ревизија се јавља и као средство за извођење доказа у судским процесима у области привредног пословања. У тој функцији она се укључује када су већ настали конфликти или спорови, дакле, када треба сагледати посљедице, па је ту само дио доказних активности. По свом карактеру, она је, прије свега, у функцији доказивања или откривања истине, што за многе професионалне форензичаре, било да су рачуновође или ревизори, представља велику практичну тешкоћу.

Етичка димензија понашања рачуновођа и ревизора објашњава се на сљедећи начин (Šefers i Pakaluk 2009, 50):

- Они морају да воде рачуна о томе да говоре истину на начин који је адекватан и одређен околностима, те им је зато потребно унутрашње опредјељење ка истини.
- Ревизори и други финансијски стручњаци склони су да доказују шта је праведно, па чак и да пресуђују у свим ситуацијама када нису на ваљан начин протумачили своју услугу.

Још један проблем у овом случају испливава на површину догађаја. Ријеч је о томе да се форензичка струка понекад користи са циљем да се докаже оно што се треба доказати, па као

таква она не служи истини, већ оптужници. То је, наравно, нечастан посао супротан етици и елементарном људском поштењу. Он је својствен неразвијеним правним системима и земљама у правном хаосу.

Разумије се да се овдје не ради о форензици у њеном аутентичном значењу, већ о њеној криминализацији. Боље речено, у овој улози се јављају они стручњаци који у подршкама оптужницама налазе шансу за ново ангажовање. Овакав форензички приступ се може сматрати криминалном радњом на исти начин на који се може третирати и дјело које се доказује, ако се у таквим случајевима уопште ради о криминалним радњама оних против којих се изводе такви докази.

На основу форензичке праксе код нас, која се првенствено односи на судске вјештаке, односно форензичке рачуновође, често смо свјedoци да се ова струка користи у сврху оптужнице, а не утврђивања истине, при чему се овакви неодговорни вјештаци не позивају на одговорност због тога. Ово су најбољи докази нерегуларности правног система, у коме се са толиком неодговорношћу могу вршити наручена вјештачења.

Извођење доказа је служење истини. Само докази који доказују истинитост радње која се доказује, могу се сматрати ваљаним форензичким послом. То значи да они немају за циљ нити да потврде нечије сумње, нити да докажу нечију невиност. Њихов задатак је да докажу и представе истину у мјери у којој могу да је сагледају и да је реконструишу. Стога је веома важно да не постоје дилеме и предрасуде у погледу смисла и садржине доказа који се изводе.

Форензичка анализа се увијек врши након већег или мањег протеча времена у односу на вријеме настанка дјела. Форензичар није свједок који је присуствовао догађају, нити свједок који је учествовао у њему. Он доказује оно што није видио на основу стручних знања, а то значи на основу моделирања и симулација. У теоријском смислу, реконструисана истина изведена из симулације, није аутентична истина. Она је, у већој или мањој мјери, копија праве истине. Тврдња да се нешто догодило онако како се догодило на основу симулације истине је увијек у већој или мањој мјери варљива, те то обавезује стручњаке да на најбољи могући начин образложе саму симулацију и разлоге за њу, односно документе који доказују њену ваљаност.

У форензичкој функцији ревизор мора да схвати да он није судија, да он не пресуђује и да је његова улога само у томе да открије истину у трансакцији која чини предмет његових стручних опсервација и доказивања. У вршењу тих послова он је вјештак, а то значи да је он само стручни свједок у функцији доказивања истине у спору поводом којег је ангажован.

Проблем је у томе да форензички ревизор добија стручне задатке од људи који у том смислу нису обучени и који не владају материјом поводом које дају налоге ревизији. Стога се често догађа да добију задатке да докажу истину, која се према пропозицији налога суда на тај начин не може доказати, или је по свом садржају усмјерена у погрешном правцу.

Постоје случајеви када судије дају налоге који ни по којој логици не воде ка истини која се доказује. Практична тешкоћа је у томе да форензичар тада има дилему како да се усмјери према сврси доказивања истине. Ако поступи по налогу суда, тада не може да изведе ваљане доказе. Његова улога се у том случају трансформише у улогу тужиоца, а ако механички извршава налог, он ради супротно својој професионалној савјести. Суштина ове професије није у томе да се зна шта је правилно, већ да се дјелује на исправан начин.

То је, дакле, питање професионалне етике и његовог личног односа према истини која се доказује. У судској пракси се често наилази на формулацију у налогу за вјештачење у облику да је вјештак дужан да саопшти и сва друга запажања у конкретном предмету.

Овакав систем логике ствара велике тешкоће управо ревизору. Он се тада налази на мети бранилаца, пошто се бавио питањима која нису била његов задатак, па се олако пада у замке субјективности, што значи и могућности да због тога буде елиминисан из доказног поступка.

У обрнутом случају поставља се питање етичности вршења послова форензичке ревизије, ако ревизор механичким тумачењем налога за вјештачење посао обави у суженом облику, недовољним да се сазна истина.

Да би се дошло до истине која је неопходна за рјешавање спорова, мора се извршити мноштво анализа, провјера и правилних идентификација суштине трансакција које се испитују. Често се морају тестирати и оне методе које упућују на супротне закључке.

У том смислу, главна препрека је да се правилно идентификује сама финансијска трансакција и да се у њој раздвоји суштина од форме. Међународни ревизијски стандарди у том смислу прихватају тезу да се у сукобу између суштине и форме примат даје суштини, односно

материјалности трансакције, њеном духу или садржају, умјесто начину на који се она презентује или објелодањује. Проблем је, дакле, у томе да се често иза једне форме крије друга суштина. Често се наилази на финансијске трансакције засноване на уговору који има форму која крије битно другачију садржину.

У процесу доказивања на судовима, адвокати супротне стране ће увијек инсистирати на форми, из разлога што је то њихова професионална филозофија. Они често тешко могу да схвате материјалност финансијске трансакције, па зато само успјешно бране форму. Баш због тога се у форензичкој ревизији са великом пажњом и ваљаним аргументима мора доказивати раскорак између форме и садржине дате трансакције.

Раздвајање форме од садржине и правилно тумачење тог раздвајања је први корак ка доказивању истине у форензичкој ревизији. У закључцима поводом раздвајања форме и садржине, чак и када су оне сагласне, мора се бити досљедан, а налази се базирају на чврстим и провјереним доказима и ставовима који ће се заступати на суду. Тек када је извршено раздвајање форме од садржине, приступа се доказивању истине, односно прецизније, доказивању оног што се заступа као истина. То практично значи да се документује материјалност трансакције у оном значају у коме је она у раздвајању суштине од форме прихваћена као истинита.

Материјалност се мора документовати, и то крајње конкретно, са знаком и детаљним описом докумената којима се поклања повјерење. Разумије се да се морају разјаснити и разлози због којих се други документи не прихватају као доказна грађа.

4.3. Прикупљање доказа код форензичке ревизије

Форензички ревизори употребљавају физичке доказе, доказе свједока, документоване доказе и показне доказе да би помогли у процесу идентификације осумњичених и криминалаца. Документарни докази су било који тип забиљежене информације, било на папиру, рачунару или видео или аудио запису. Показни докази нису стварни доказ. Служе као помоћ у разумјевању и користе се да се помогну објаснити чињенице. Типични вјештак је потребан да би се протумачили показни докази. Форензички ревизор мора да примјењује поуздане принципе и методе са довољно чињеница или података да би послужио као вјештак код тужби или кривичних предмета у суду. Приликом разматрања доказа у вези са компјутерима, форензички ревизор треба да обезбиједи да се докази не мијењају, оштећују или униште у процесу истраге. Форензички ревизор мора покушати да осигура да се злонамјерним софтвером не заразе или покваре докази. Релевантне доказе треба издвојити и у потпуности очувати.

Да би спровео форензичку истрагу података са рачунара, форензички ревизор треба одредити обим истраживања, пријавити сваки детаљ, извршити почетне акције и процијенити могућност присуства непожељне активности. Што се тиче информационе технологије и система, рачунари треба да буду искључени и замке провјерене. Форензички ревизор би требало да копира хардвер рачунара или неку другу сталну јединицу за складиштење, а затим анализира хард-диск.

Основни циљ финансијских извештаја је да пружи информације које су корисне за доносоце одлука. Важно је запамтити да су општеприхваћени рачуноводствени принципи (GAAP) само опште прихваћени. Ако је организација у потпуности открила алтернативне рачуноводствене принципе који се користе и користи их досљедно, онда то није превара. Различите интерпретације не представљају превару јер превара постоји само када постоји намјерна неистина. Често је тешко да се разјасни намјера лица да почини превару.

Симптоми преваре су необичне и неочекиване промјене. Неискусно лице не може знати или бити свјесно тога шта је уобичајено и очекивано, или шта чини промјену. Симптоми преваре се истражују анализом докумената и исправа у вези са финансијским извештајима. Лични симптоми су промјена начина живота посматраног лица. Промјене у понашању, које су мање или више аргументоване, не морају имати никакве везе са чињењем преваре, али ове промјене су у корелацији са активношћу преваре.

Извори који помажу форензичком ревизору су: евиденција непокретности, судски записници, индекси имена, јединствени комерцијални код поднесака и друге јавне евиденције. Ограниченим изворима могу приступити одређени људи. Форензички ревизор ће

можда морати да потражи помоћ од судских извршитеља или владиних службеника. Ова лица могу да приступе федерално ограниченим базама података.

Специјализоване ревизорске технике које се могу примијенити у случајевима сумње или стварног постојања преваре укључују претрес, надзор над изворима и употребом средстава, као и достављене анонимне притужбе. Налог за претрес издаје судија након разматрања одговарајуће пријаве. Судија одлучује да ли вјероватни узрок постоји, тако да се оправдано тражи. Надзор обухвата посматрање, испитивање и документовање физичких доказа. Поређење са очекиваним може разријешити овај процес. Најуспјешнија техника произлази из анонимних притужби или наговјештаја. Организације могу имати користи од купаца и запослених, који могу да дају информације без откривања свог идентитета.

Интервју и испитивање као техника за прикупљање доказа подразумијева постављање питања људима. Основна разлика је у томе што код испитивања постоји суочавање, а током интервјуа не постоји. У сваком случају, испитивач биљежи и одговоре на питања и физичко понашање (на примјер интервјуисане особе гледају у под а не у очи). Ефикасно интервјуисање је вјештина која се може стећи континуираном образовањем и праксом.

Вербални знаци могу бити написани или изговорени. Невербалне алузије које су дали интервјуисани субјекти укључују прелаз руку преко груди и прекрштање ногу. Ови трагови често носе скривено значење, да је испитаник евентуално нешто крио.

Опуштено интервјуисање лица може бити корисно за анкетара да уђе у суштину физичког понашања и личности испитаника. Истраживања показују да тада испитаници осјећају да је анкетар на његовој или њеној страни. Физичка понашања називају се невербални сигнали. Покрети ока су у овој категорији.

Анкетари треба да посматрају обрасце и да постављају тест питања која потврђују обрасце. Ово је потребно због вербалних сигнала датих током разговора. На примјер, одговарајући на питање питањем, друго питање је обично покушај да се превари. Такође, фраза: „Да је мени познато“ често означава као покушај заваривања (Gray 2008, 122).

Типови питања која анкетари могу да користе да добију релевантне и корисне информације укључују затворене завршетке, обавезан избор, отворена питања, повезана питања, питања са позитивном реакцијом, разјашњавање, сложена питања, супротстављена и секундарна (Gray 2008, 122).

Питања са затвореним завршецима су питања са више понуђених одговора. То могу бити једноставни као да или не одговори или могу имати ограничен број избора. То се онда зове обавезан избор. Лоша страна овог формата је да ће избор бити исправан, па нестали докази не могу бити откривени. За отворена питања анкетари дају веома мало упутстава. Интервјуисаним лицима је такође дозвољено да дају детаљне податке о осјећањима. Повезаним питањима покушавају се повезати детаљи да би се утврдило гдје је мјесто преваре. Питања са позитивном реакцијом су попут затвореног типа питања, али питање је подешено да интервјуисана особа каже „да“ доводећи личност испитаника у кооперативно расположење. Код разјашњавања поставља се питање као одговор на друго питање. Сложена питања могу бити збуњујућа и треба их избјегавати. Супротстављена питања су као мали говор који истиче да докази нису усклађени, или су контрадикторни другим доказима. Секундарна питања су обично само понављање одговора интервјуисаних лица у нади да ће се додатно разјаснити. Без обзира на врсту питања која се користе, претходно их треба испланирати.

Анкетари могу да користе различите приступе да би убиједили испитанике на сарадњу. То су директан приступ, индиректан приступ и комбинација ова два приступа. Циљ је да се скупе и документују релевантни и поуздани докази који ће довести до осуде, ако је дошло до преваре. Директан приступ открива одабране постојеће доказе и не обмањује испитанике. Индиректан приступ пушта испитанике да лутају. Варијација на ова два основна приступа укључује само ћутњу да се види шта ће интервјуисани човјек рећи.

С друге стране, многа питања се могу брзо поставити. Апеловање на емоције, укључујући и промјене локације може бити од користи да би се интервјуисана особа осјећала удобније и била спремна да открије информације. Интервјуи којим се тражи признање користе раније наведене идеје и технике да натјерају осумњиченог да призна кривицу. Криви људи су често тихи. Осумњичени може да нуди и посебну врсту објашњења, алиби, да убиједи анкетара у невиност.

Садржај потписаног признања садржи сажету изјаву о кривици и податак да је изјава дата добровољно. Треба да садржи изјаву да је лице које потписује признање знало да је

превара почињена и када је почињена. Такође треба да садржи процјену новчане вриједности губитка услед криминалне радње. Анкетар треба на интервју да донесе признање на папиру за осумњиченог да потпише. Ако вријеме пролази од договора да се потпише признање и стварног потписивања, лице које признаје може да одлучи да не потпише. Анкетар треба да посједује копију изјаве којом је лице спремно за потписивање у вези са добровољним враћањем средстава, као и провјером штедних рачуна.

5. ФОРЕНЗИЧКА РЕВИЗИЈА У ПРАКСИ

Форензичка ревизија је новина и у самој ревизорској струци, која је настала из кризних и проблематичних ситуација и конфликта у пословању. Првобитни ревизори су били добре рачуновође, мајстори свог заната, који су касније постали ревизори. И дан данас је ревизија струка неодвојива од рачуноводства и добар ревизор мора бити добар познавалац рачуноводства.

5.1. Потреба за форензичком ревизијом

За настанак ревизије, па и форензичке ревизије, евидентно је то да је пракса изродила теорију, а не обрнуто. Односно, прије свега је потреба за поузданим информацијама (акционара, кредитора и осталих корисника финансијских извјештаја) створила првобитне ревизоре. Даљи развој ревизије је изродио нову потребу, која је добила маха у двадесетом вијеку, посебно крајем вијека, гдје је учестала појава проневијера и осталих криминалних радњи створила потребу за форензичким рачуновођама и форензичким ревизорима. У данашње вријеме, посебно након великих финансијских крахова који су настали крајем двадесетог вијека, па и актуелне финансијске кризе на међународном тржишту, повећала се потреба за овом струком, штавише, у толиким размјерама да се струка форензичког рачуновође и форензичког ревизора сматра за струку будућности.

На основу свега наведеног може се рећи да ревизија, укључујући и форензичку ревизију, није теорија већ је у питању пракса, односно дисциплина која је врло прагматична и динамична и која се континуирано мијења и надограђује. Оно што се са једне стране намеће у форензичкој ревизији, како у литератури, тако и у пракси, су америчка искуства, са незнатним учешћем свих осталих. Искуства у области форензике постоје и у остатку свијета, међутим, нису довољно популарисана, или нису названа својим правим именом.

Оно што се намеће као потреба и циљ за вријеме које је пред нама је едукација кадрова у правцу форензичког рачуноводства и форензичке ревизије у правом смислу тог звања и професионалног обављања тог посла.

Поред ограничења која су наметнута актуелним друштвено-економским тренутком и окружењем, ми се у пракси већ сусрећемо са форензичком ревизијом, али у облику специфичног захтјева власника или руководства да се детаљније расвијетле одређене трансакције оних људи у чији се рад сумња. У том смислу, већ у процесу редовне ревизије спроводе се одређене форензичке радње ван судских процеса. Оне се тада свode на прикупљање доказа о трансакцијама за које постоје одређени интереси власника или руководства, а у одређеним ситуацијама чак и других структура, у зависности од карактера сумње која се провјерава и правног стања наручиоца посла.

Одређене форензичке радње могу се спроводити и у оквиру редовне ревизије из разлога што постоји сумња да се извјештаји ревизора могу злоупотријебити. Ови послови се обављају и без посебног ангажовања, такорећи превентивно, прије свега ради сопствене безбједности и елиминисања одговорности за такво мишљење. Овакав поступак је понекад нужан да би се посао обавио стручно и професионално и такве поступке би требало увести у стандардне ревизорске процедуре, у обиму који зависи од степена процијењеног ризика.

Као што је већ речено, ревизијска професија је дужна ради сопственог кредибилитета и у редовном поступку примјењивати неке форензичке методе, прије свега ради очувања свог угледа и елиминације одговорности за квалитет извјештаја, у случају да се не изврши одговарајућа идентификација пропуста у субјекту за који се ревизија обавља.

Ревизијско искуство показује да се власници све чешће одређују да захтијевају боље расвјетљавање суштине неких трансакција, али нису ријетки случајеви да такви захтјеви долазе и од генералних директора појединих предузећа. Ради се о случајевима када они сумњају у неке своје сараднике и њихове везе са одређеним партнерима, или пак, кад сумњају у валидност неке трансакције.

Понекад су такве ревизије најинтелигентније рјешење, пошто се раде као дио статутарне, односно обавезне ревизије, па се ником не скреће пажња на предметност форензичке ревизије појединих пословних операција. То је најбољи облик процјене и примјене форензичке ревизије у ситуацији да она остаје анонимна. Дакле, не ради се о посебним научним дисциплинама, нити пак о неком организованом рачуноводству изван или у оквиру неких других пословних књига. У питању је примјена специјалних форензичких метода у редовној ревизији, гдје се све релевантне информације користе из већ постојећих пословних књига и других евиденција. Ријеч је о примијењеним ревизијским техникама и инструментима, а не о посебно организованим пословним књигама.

Суштина је у томе да се форензичка технологија не примјењује само у судским поступцима, те да је њена примјена далеко шира од њих. Заједничко за превентивну и судску улогу форензичке ревизије је то да се у оба случаја користе исте методе и технике рада, а разликује их то што се резултати њиховог рада користе у различите сврхе. Разумије се да је судска форензичка ревизија, по природи ствари, потпунија, из разлога што се ауторитет судске власти користи као подлога за добијање потребних информација, које се у дугим приликама тешко обезбјеђују. Квалитет у таквој ревизији је управо у томе да се информације које чине подлогу за закључивање комплетније и добијене са већом одговорношћу.

5.2. Модели организовања форензичке ревизије

Постоји неколико могућих модела увођења форензичке ревизије (Тушек и Кликовач 2013, 105):

- укључивање форензичког ревизора у тим ревизора приликом редовне годишње ревизије финансијских извјештаја;
- увођење обавезне форензичке ревизије за све субјекте од јавног интереса;
- увођење изненадне форензичке ревизије према начелу случајног избора за све субјекте од јавног интереса;
- провођење реактивне или проактивне форензичке ревизије на захтјев акционара;
- провођење форензичке ревизије на основу дојаве или сумње у постојање преваре.

Савјет о ефикасности ревизије (енгл. Panel on Audit Effectiveness) америчког Одбора за јавни надзор је у марту 2000. године у свом извјештају предлагало да ревизори требају проводити поступке „форензичке природе“ током сваке ревизије финансијских извјештаја и у свим фазама ревизије (Public Oversight Board 2000). Међутим, важно је истаћи да таква ревизија не представља ревизију преваре, већ ревизију финансијских извјештаја уз појачани професионални скептицизам да постоји превара. У том случају ревизори требају стећи додатне квалификације у подручју вјештина које су иначе својствене форензичким ревизорима. Примјена техника које се уобичајено користе у форензичкој ревизији утиче на повећање способности ревизора да открије превару током ревизије финансијских извјештаја.

Међународни ревизорски стандарди, који се обавезно користе у Европској унији и код нас, предвиђају кориштење услуга независних и стручних експерата у ревизији финансијских извјештаја. Иако се у стандардима не спомиње експерт у форензичкој ревизији, на основу разматрања потребних квалификација таквог експерта за откривање превара, могуће је ангажовати форензичке ревизоре, у складу с потребама екстерних ревизора током ревизије финансијских извјештаја.

Дакле, с обзиром на то да Међународни ревизорски стандарди предвиђају могућност кориштења експерта у ревизији финансијских извјештаја, а да наш Закон о рачуноводству и ревизији прописује да се ревизија финансијских извјештаја обавља у складу са Међународним стандардима ревизије, могућност кориштења таквих експерата није упитна, већ је проблем што не постоје такви едуковани специјалисти за преваре. Због тога је у Републици Српској потребно подстаћи ревизоре да стекну специјализацију у подручју откривања превара, чиме би се нашим

предузећима омогућило кориштење услуга форензичке ревизије. Тек по развоју професије форензичких ревизора може се разматрати улога таквих стручњака у ревизији финансијских извјештаја. Тада се такви специјалисти могу укључити у тим екстерних ревизора, или се може разматрати кориштење њихових услуга као експерата.

Једна од могућих мјера откривања превара је увођење обавезне форензичке ревизије за сва предузећа од јавног интереса. Према Закону о рачуноводству и ревизији Републике Српске, субјекти од јавног интереса су (Закон о рачуноводству и ревизији, члан 5а.):

- правна лица чијим се хартијама од вриједности тргује или се врши припрема за њихово емитовање на организованом тржишту хартија од вриједности;
- банке, микрокредитна друштва, друштва за осигурање, лизинг друштва, берзе, брокерско-дилерска друштва и друге финансијске организације;
- јавна предузећа, дефинисана у складу са прописима којима се уређује пословање и управљање јавним предузећима и
- сва правна лица од посебног значаја за Републику, независно од њихове правне форме и облика организовања.

Увођење обавезе провођења форензичке ревизије за све субјекте од јавног интереса најагресивнија је мјера откривања превара, слична полицијској истрази, па је то врло скуп и наметљив начин откривања превара. Међутим, увођењем такве одредбе у закон, форензичка ревизија постала би снажна мјера спречавања превара. Наиме, када би сви субјекти од јавног интереса били подложни испитивању пословања, посебно процеса финансијског извјештавања, с циљем откривања превара, починиоци преваре требали би добро промислити прије него почине преварне радње јер би постојала висока вјеројатноћа да њихова превара буде откривена.

Овдје се поставља неколико питања везано за законску обавезу провођења форензичке ревизије. Претпоставља се да ће форензички ревизори склопити уговор с предузећем о обављању форензичке ревизије, али ваља разматрати по ком ће критерију предузећа бирати форензичке ревизоре. Такође је битно разматрати могу ли ревизорске фирме истовремено пружати услуге форензичке ревизије и ревизије финансијских извјештаја истом клијенту, те је у складу с тим потребно допунити одредбе о ревизорским и неревизорским услугама у Закону о рачуноводству и ревизији. У том је смислу мање сложена опција укључивања форензичког ревизора у тим екстерних ревизора, јер је њихов ангажман већ дефинисан ревизорским стандардима, што је уобичајена пракса када се ради о било којим стручњацима који су потребни за квалитетно провођење ревизије.

За овај модел увођења форензичке ревизије упитно је и сљедеће: Које ће професионално тијело надzirати провођење форензичких ревизија које проводе форензички ревизори (контролу квалитета форензичке ревизије и јавни надзор над форензичком ревизијом)? Које ће форензички ревизори подносити своје извјештаје? У ком је временском периоду могуће провести форензичку ревизију свих субјеката од јавног интереса? Треба ли у закон увести неки период у оквиру ког се таква ревизија периодично проводи? Неки аутори наводе да би такву ревизију требало водити сваких три до пет година (Di Piazza et al. 2006, 13). С обзиром на чињеницу да је провођење форензичке ревизије скуп, чешће провођење форензичке ревизије (на примјер, сваке године) не би било изводиво, како због трошкова такве ревизије, тако и због ограничености кадра који може водити такве ревизије за све обвезнике форензичке ревизије. Због тога се разматра увођење другачијих модела форензичке ревизије, укључујући увођење изненадне форензичке ревизије.

Форензичку ревизију је могуће прописати законом и на начин да се уведе одредба којом су сви субјекти од јавног интереса подложни провођењу форензичке ревизије према начелу случајног избора. Такав приступ је мање агресиван и јефтинији од форензичке ревизије која је обавезна за све субјекте од јавног интереса у периоду од три до пет година. Истовремено, таква форензичка ревизија има исти учинак на починиоце превара, јер они никад не знају када ће доћи ред на истрагу у њиховом предузећу, па ће уз такве одредбе прије одустати од преваре, због страха да ће она бити откривена. Иако би код таквог модела било откривено мање превара него код модела обавезне форензичке ревизије за све субјекте, ипак би било откривено више превара него у окружењу у коме таква ревизија није прописана.

Обавезу провођења форензичке ревизије према начелу случајног избора могле би увести берзе у својим захтјевима за правна лица чијим се хартијама од вриједности тргује (Di

Piazza et al. 2006, 13). У том би случају могућност провођења форензичке ревизије била ограничена само на предузећа која котирају на берзи. Према овом би моделу мање субјеката било подложно провођењу форензичке ревизије, што додатно умањује број откривених превара у односу на модел у којем је форензичка ревизија прописана за све субјекте од јавног интереса. С друге стране, поново се постављају иста питања као и код претходног модела. Је ли онда берза тијело које проводи надзор над обављеном форензичком ревизијом? Достављају ли јој се извјештаји о проведеној форензичкој ревизији и објављују ли се јавно? Све су то питања на која је потребно дати одговор прије увођења оваквог модела у праксу.

Могући су и модели увођења форензичке ревизије који не укључују увођење законске обавезе њеног провођења. Таква је реактивна или проактивна форензичка ревизија на захтјев акционара. Форензичка ревизија повезана с преварним финансијским извјештавањем проводи се првенствено у корист инвеститора и осталих интересно-утицајних група, чије одлуке зависе од објављених финансијских извјештаја посматраног субјекта. Ако у таквим извјештајима постоје нетачне информације настале усљед преваре, корисници ће донијети погрешне пословне одлуке, што може изазвати негативне посљедице. Једно од рјешења којим се може повећати број случајева откривене преваре је и могућност коришћења услуга форензичке ревизије.

Међутим, форензичка ревизија не мора нужно бити прописана законом или правилима берзе, већ се она може провести и на основу захтјева акционара који желе стећи увид у стварну ситуацију предузећа. Могуће је дозволити акционарима да одлуче о интензитету напора који ревизори улажу у откривање преваре. Акционари би могли такву одлуку донијети на основу писаних материјала у којима се наводе трошкови свих врста ревизија, као и претходно искуство предузећа везано за преваре.

Такав би модел могао бити ефикасан, с обзиром на то да не изазива високе трошкове у свим предузећима од јавног интереса, већ само у оним предузећима у којима акционари желе виши ниво поуздања у финансијске извјештаје предузећа.

Чак и у оним предузећима у којима још не постоји сумња у настанак преваре, могуће је затражити услуге форензичке ревизије. Како су форензички ревизори упознати с бројним преварним шемама које могу настати у предузећу, те имају у томе много више искуства од интерних и екстерних ревизора, акционари могу затражити од форензичких

ревизора и провођење проактивне форензичке ревизије, односно, снимање постојећег стања у предузећу у смислу функционисања интерних контрола, те издавање мишљења у свом извјештају о могућим побољшањима и провођењу додатних мјера спречавања превара. И таква би форензичка ревизија допринијела спречавању настанка преваре у предузећу, а истовремено би била и мјера јачања повјерења акционара и осталих интересно-утицајних група у процес финансијског извјештавања предузећа и ревизију финансијских извјештаја.

У случају оваквог модела форензичке ревизије, у Закон о рачуноводству и ревизији могла би се уградити само додатна функција надлежног органа за уговарање ревизије, којом би се од њега захтијевало да размотри потребу провођења форензичке ревизије.

Сљедећи могући модел је форензичка ревизија на основу дојаве или сумње у постојање преваре. Овај је модел врло сличан ономе у коме акционари и ревизорски одбор одлучују о коришћењу услуга ревизије, само што је претходни модел више проактиван, односно не мора нужно постојати оправдана сумња у постојање преваре да би акционари затражили провођење такве ревизије, док је овај модел више реактиван. Овдје се услуге форензичког ревизора користе искључиво на основу запримљених дојава, што изазива много ниже трошкове за субјекте од јавног интереса, односно, форензичка се ревизија проводи само у оним субјектима у којима постоји оправдана сумња да је превара већ настала или да ће настати.

Да би оваква мјера била ефикасна, потребно је у закон укључити одредбе којима се подстиче пракса пријављивања незаконитих и неетичких радњи појединца или групе у предузећу. Конкретно, потребно је да надлежни орган за ревизију усвоји систем заступања анонимних дојава, да на примјерен начин истражи такве дојаве, те да осигура заштиту пријављивача од наступања негативних посљедица због предузимања чина пријављивања преваре. Такође, потребно је од надлежног органа за ревизију захтијевати да размотри коришћење услуга форензичког ревизора, чиме се осигурава да предузеће на основу дојаве ангажује лица која су најстручнија у тој области. У недостатку те одредбе у закону, надлежни орган за ревизију може бити непотребно ограничен само на ревизију преваре коју могу

провести интерни и/или екстерни ревизори, а који нису едуковани у једнакој мјери као и форензички ревизори за откривање преваре. На основу оваквих одредби закона, менаџмент и запослени рјеђе ће се одлучити да почине превару ако знају да их неко од осталих запослених, купаца, добављача или других странака може пријавити.

Форензичка ревизија могла би се увести и у оквиру правосудних институција и њихових активности. Тако по узору на друге државе, Министарство правде и државне управе Србије од ове године уводи ново занимање – економски форензичар. Они ће радити у складу са стратегијом за развој финансијских истрага, као помоћ тужиоцима у откривању финансијских махинација и расвјетљавању системске корупције.

Стратегија за борбу против корупције већ предвиђа тимове финансијских форензичара који ће тужиоцима помагати у компликованим предметима привредног криминала. Другим ријечима, јавни тужиоци у Србији би у другој половини године могли добити помоћ економских форензичара, а од наредне године рад би требало да почну тимови финансијских форензичара који ће помагати у компликованим предметима привредног криминала. Док не буду обучени за посао, економски форензичари савјетоваће јавне тужиоце о начину „прања“ новца, технолошком криминалу, представљању лажних биланса. Помоћ финансијских форензичара Тужилаштва ће користити уочи истраге.

Како је предвиђено, за посао финансијског форензичара моћи ће да се пријаве економисти. Они ће прије почетка рада у Јавном тужилаштву, у оквиру обуке на Правосудној академији, морати да науче како изгледа кривични поступак и шта је њихова улога.

До сада су незаконито пословање тумачили судски вјештаци, за које се у пракси могло чути или да нису довољно стручни, да немају довољно искуства, или да су необјективни. Њима нису били задовољни ни тужиоци ни одбрана. Увођењем економских форензичара биће омогућен прогон привредног криминала и криминала „бијелих оковратника“, али ће они отклонити и недостатке уочене у досадашњој пракси.

Практично, финансијски ревизори ће бити стално запослени у Јавном тужилаштву и биће у функцији кривичног поступка. Дакле, сва она знања која иду за финансијско руководство и финансијску ревизију сада се стављају у функцију кривичног поступка.

Иначе, економски форензичари одавно су дио правосудних система многих земаља, а у Хрватској постоје већ 15 година. У Америци финансијски форензичари имају посебан статус, између осталог, и због историјских заслуга.

6. ЗАКЉУЧАК

Форензичка ревизија представља потпуно ново и недовољно истражено подручје независне ревизије, које захтијева ангажовање професионалаца у ревизији, са посебном обуком и искуством у борби против криминалних радњи. У пословном и личном животу постоје разне дјелатности које се искључиво или успутно баве форензичким радом. Међу њима је и форензичка ревизија као нова грана ревизијске дјелатности, односно посебна стручна радња, којом се бави форензички ревизор.

Самостални ревизори финансијских извјештаја и форензички ревизори приступају свом послу на различите начине. Форензички ревизори имају умногоме другачији приступ верификацији финансијских извјештаја, како о питању материјалности и обухвата провјера, тако и о питању начина извјештавања о резултатима свога рада.

Основни циљ форензичке ревизије јесте откривање криминалне радње у финансијским извјештајима клијента, без обзира на величину њене материјалности, тј. степена њеног утицаја на истинитост и објективност финансијских извјештаја. Форензички ревизор би, у мјери у којој је то могуће, требало да открије и именује извршиоца криминалне радње, одреди мјесто и вријеме њеног извршења, израчуна и искаже материјалну штету насталу усљед криминалне радње и, на крају, опише начин њеног извршења.

Форензичка ревизија се јавља и као средство за извођење доказа у судским процесима у области привредног пословања. У тој функцији она се укључује када су већ настали конфликти или спорови, дакле, када треба сагледати посљедице, па је ту само дио доказних активности. У форензичкој функцији ревизор мора да схвати да он није судија, да он не пресуђује и да је његова улога само у томе да открије истину у трансакцији која чини предмет његових стручних

опсервација и доказивања. У вршењу тих послова он је вјештак, а то значи да је он само стручни свједок у функцији доказивања истине у спору поводом којег је ангажован.

Да би помогли у процесу идентификације осумњичених и криминалаца, форензички ревизори употребљавају физичке доказе, доказе свједока, документоване доказе и показне доказе. Симптоми преваре су необичне и неочекиване промјене. Симптоми преваре се истражују анализом докумената и исправа у вези финансијских извјештаја. Специјализоване ревизорске технике које се могу примјенити у случајевима сумње или стварног постојања преваре укључују претрес, надзор над изворима и употребом средстава, као и достављене анонимне притужбе.

За настанак ревизије и форензичке ревизије, евидентно је то да је пракса изродила теорију. Потреба за поузданим информацијама корисника финансијских извјештаја створила је првобитне ревизоре. Када је учестала појава проневијера и осталих криминалних радњи створена је потреба за форензичким рачуновођама и форензичким ревизорима. Ревизија финансијских извјештаја, укључујући и форензичку ревизију, није теорија, већ је у питању пракса, односно дисциплина која је врло прагматична и динамична и која се континуирано мијења и надограђује.

Неколико је могућих модела увођења форензичке ревизије: укључивање форензичког ревизора у тим ревизора приликом редовне годишње ревизије финансијских извјештаја, увођење обавезне форензичке ревизије за све субјекте од јавног интереса, увођење изненадне форензичке ревизије према начелу случајног избора за све субјекте од јавног интереса, провођење реактивне или проактивне форензичке ревизије на захтјев акционара, као и провођење форензичке ревизије на основу дојаве или сумње у постојање преваре.

Оно што се намеће као потреба и циљ за вријеме које је пред нама је едукација кадрова у правцу форензичког рачуноводства и форензичке ревизије у правом смислу тог звања и професионалног обављања тог посла.

ЛИТЕРАТУРА:

- Asian Organization of Supreme Audit Institutions – ASOSAI. http://www.asosai.org/journal2004_october/articles_5.htm.
- Bologna, G. Jack, Robert J. Lindquist. 1996. *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. Labor-Management Reporting and Disclosure Act, the Welfare-Pension Fund Act, Employee Retirement;
- Buckhoff, Thomas. 2008. *Forensic Audit vs. Financial Statement Audits*. Current Accounts w September/October. <http://www.gscpa.org/Content/Files/Pdfs/Current%20Accounts/SeptOct08CA.pdf>.
- Di Piazza, A. Samuel, Mike D. Rake, David McDonnell, Frans Samyn, William G. Parret and James S. Turley. 2006. "Global Capital Markets and the Global Economy: A Vision From the CEOs of the International Audit Networks". *Paris Global Public Policy Symposium*, 7–8 November. http://www.cybsoc.org/CEO_Vision.pdf
- Gray, Dahli. 2008. *Forensic Accounting And Auditing: Compared And Contrasted To Traditional Accounting And Auditing*. American Journal of Business Education – Fourth Quarter.
- Institute of forensic auditors – IFA. 2013. <https://www.forensicaudit.be/en/presentation/introduction-9.html>
- Koletnik, Franc. 2007. *Forenzičko računovodstvo*. Maribor: Savez računovodstvenih i revizorskih delatnika Slovenije.
- Petković, Aleksandar. 2010. *Forenzička revizija – Kriminalne radnje u finansijskim izvještajima*. Bečej: Proleter.
- Public Oversight Board. 2000. *Panel on Audit Effectiveness, Report and Recommendations*. Dostupno na: <http://www.pobauditpanel.org/>.
- Rezaee, Zabihollah. 2002. *Financial Statement Fraud: Prevention and Detection*. New York: Wiley.
- Singleton W. Tommie, Aaron A. Singleton, Jack G. Bologna and Robert J. Lindquist. 2006. *Fraud Auditing and Forensic Accounting, 3rd Edition*. Hoboken: Wiley
- Službeni glasnik Republike Srpske 2011. Zakon o računovodstvu i reviziji. Brojevi 36/09, 52/11.
- Šefers, Mark i Majkl Pakaluk. 2009. *Razumevanje računovodstvene tehnike*. Beograd: Službeni glasnik.
- Tušek, Boris i Ana Klikovac. 2013. "Analiza mogućih modela forenzične revizije u Republici Hrvatskoj." *Ekonomski pregled*, 64 (2) 101–122.